

ՄԱՐՏ

ՅԱՅՏԱՐԱՐՈՒԹԻՒՆ

«Հնչակ» թերթը գաղափարն ունի մը համեմատ անձի մը անհատական սեփականութիւնը նկատուելով Կուսակցութեանն պաշտօնական թերթը կը հրատարակուի ՄԱՐՏ անունով:

ՀԱՍՑԷ

M. FRANK
58, RICHMOND ROAD, BAYSWATER,
(ENGLAND) LONDON, W.

ՌԱԲԱՅԳՈՒԹԻՒՆ

Օրոշուած 20 ին Պալիս Երեք կեդրոնաւայր որմ բաձգութեան զկարեր պատահեցան: Մէկը՝ Սթամբուլ, Բ. Դաւր. միւսը՝ Ղալաթիա, Պանք-Օթոմանի մէջ. երրորդը՝ Բերա Ղալաթիա-Սերայի պահակաւորը: Աստ-ջինը հետեւանք մը ունեցաւ. վերը ու մահ մէկ երկու թիւրքի. Պանք-Օթոմանին ամբաստելը հրահանքին պայ-թումն առաջ բանուեցաւ. ոչինչ փաստ Ղալաթիա-Սերայի վրայ արձակուած էն: Բերայի և Ղալաթիայ ամբաստելու հայե-րը ձերբակալուեցան, ինչպէս նաեւ ուրիշ քանի մը երկ-ատարակներ ալ, ամենքը ութ հոգի, մահուան դատա-պարտուեցան:

Հնչակեան կուսակցութեան խորին ցուց-կազդին այս օրինակ զկարերը որոշում է հայ ժողովրդին և ազգային գա-տին վրանդէ գաւ ուրիշ արդիւնք կարելի չէ սպասել:

«Մարտ»-ի ապրիլ 22 թիւին մէջ յայտարարեցինք թէ Պալիս ամբաստելուն ամենազիւրկին դործ է, որուն հետեւանքը սակայն դառնալու միայն կրնայ ըլլալ հայ ազգին համար: Հիմայ որ ստանք նորէն խօսեցաւ, աւելի ընդարձակօրէն արդեւոր կուսակցութեանն անուրիւն-ները:

Ա.

Թիւրքիայ մէջ հայ ազգին վիճակը բարորելու երեք միջոց կար՝

Ա. Համաձայնութիւն թիւրք կառավարութեան հետ.
Բ. Եւրոպական միջամտութիւն.

Գ. Զինքի զօրութիւն.

Բնականաբար հայ ազգը նախ պիտի դիմեր առաջին միջոցին: Կ. Պատրիարքարանը միջնորդ հանդիսացաւ Դրան ձեռքով թիւրքիայ մէջ հայ ժողովրդին մարտավայել կենցաղավարութիւն մը վերադնելու նպատակին: Խորմ-եան պատրիարքին օրով, 1870 ին, Ազգային Ժողովը իր օրակարգը անցուց հայաստանի հարստահարութեան և բարեկարգութեան խնդիրը: Ներսէս եպիսկոպոս Վարժա-պետեանի տառնապետութեամբ կազմուած խառն Յանձ-նաժողով մը քննեց Խորմի պատերազմէն ետքը մինչեւ 1870 Հայաստանէն Պատրիարքարան հասած տեղեկա-ղիւնները ու անոնց պարունակութեան համեմատ Դրան զրուած թաղերիները: Հիմնուելով իրողութիւններու վրայ Յանձնաժողովը զծեց բարեկարգութիւններու շատ չափա-ւոր և համեմատ ծրագիր մը որ կառավարութեան մատուց-ւեցաւ Մահմադ Նէտիմ փաշայի սատարով: Պատրիարքն օ-րով, ու մնաց անդրադարձել:

Թիւրքը ևս առաւ պատերազմին առաջ Կ. Պալիս գա-մարտած գետնախորհրդին զիմելով Ներսէս Պատրիարք

խնդրեց նկատողութեան առնել նաեւ Հայաստանի վիճա-կը. պատասխանը մերժողական եղաւ: Այդ զիմումը որ-քան որ ալ ազարդին և սակայն բազմաթիւն ուղղու-թեան փոփոխութիւն մը կ'արտադրէր: Հայ ազգը Դրան հետ իր գարստը յարաբերութիւններու բնթայքէն շեղե-լով, ախրող ցեղին և իր միջեւ միջամտութեան հրաւեր կը կարճար Եւրոպայի: Խնդրական աշխարհին մէջ Հայոց համար պատմական ճշմարտութիւններու կարգը գաղափար «հաստատութիւն ժողովրդ»-ի անհրաժեշտը ջնջումի յայ-տարար տառնին նշանը երեւան կը բերէր:

Աւելի կատարուած, անպարձ իրողութիւն հոչակու-ցաւ այդ ջնջումը այն օրը երբոր միեւնոյն Պատրիարքը որ թիւրքը ևս առաւ պատերազմին սկզբնաւորութեանը հրաւեր կը կարճար հայ ժողովրդին «հաստատութիւն անձնութեան» «թեմա» օգնել իսլամական բանակին ընդդէմ բրիտ-«առնեայ զօրախումբներուն, վասն զի հայ ազգը իր լեզուն, «իր կրօնը, իր գոյութիւնը միայն և միմիայն իսլամ կա-«առավարութեան շնորհիւ պահպանած է», այդ միեւնոյն Պատրիարքը մէկէն ի մէկ կը վազէր Սան-Սթեֆանո ու կ'ընդունէր յաղթանակին զերէր, աղերսելով փրկել առաւ-բազդ բրիտանական ժողովրդը մը «բարձրորոտ վայրագ կառավարութեան մը ճիւղներէն»:

Հակահաստատութեան բազմաթիւնութիւնը շարու-նակուեցաւ Պերին ուր սակայն Սուլթան Համիտի գիւտ-նադիտութիւնը՝ աշակցութեամբ հայ կիլիսիաներէ, ուսմանց պարզամտութեանը և շատերուն գաղափարութեանը, ջնջ-ջեց հայ ազգին փրկութեանը համար հինգ դարձ-ի վեր առաջին և միակ անդամը ներկայացած անպատեղի և անյուսալի պատահութիւնը: Հայկական հինգ նահանգ-ները հինգ տարւան պայմանագրով հայ կուսակալի մը վարչութեան ներքեւ կառավարելու ծրագիրը, զոր Հայ մը, «ճշմարտապէս պետական անձնաւորութիւն» — ըստ Լարտ Պիքմանֆիլտի, — թելադրած էր Պերլինի վիճակագրին, արդէն Գիւրմանիայ, Ֆրանսայի և Սինդիայ ներկայացուցիչներուն հաւանութեանը արժանացած, պի-տի ներմուծուէր միջազգային գաշնադրին մէջ, երբ Կ. Պա-տրիարքարանը իր բուն բողոքներով բանդեց այդ խորհուրդը և մահաժողով իրաւորեց հայ ազգին ազատու-թեան գաղտը:

Այդ փրկարար ծրագրին փոխարէն ունեցանք 61րդ յօդո ածը որմ Ներսէս Պատրիարքը ջանաց օգուտ մը հո-նել հայ ժողովրդին, և ասով մինչեւ աստիճան մը թեթե-ցունել իր ամենամեծ սխալը: Կրկնակ ուղղութեամբ գոր-ծող Պատրիարքը մէկ կողմէն կ'աշխատէր գետնաւ-կան մարմինի միջոցաւ արծարծուն պահել հայկական խնդիրը, միւս կողմ սակայն կը զգուշանար Սուլթանին տհաճութիւնը զրոյցել: Երբեք բողոք երբեք հրաժարա-կան ներկայացնելով հանդերձ իր բազմաթիւնութեան հիմքը կը կազմէին փայփայանք ու շողոքօրթութիւն զէպի Սուլթանը: Այս հաճոյսկատարութեան կը մղուէր նո-մանաւանդ անշիլական գետնախառն այն զեկուցումով թէ «առանց սուլթանին բարեհաճ հաւանութեանը ան-կարելի է ո'ր և է բարեկարգութիւն յուսալ Հայաստանի համար»:

Սուլթանն ալ որքան որ ընչ շատ տգիտ Պատ-րիարքին գետնախառն յարաբերութիւններէն, բայց եւ այնպէս անիկայ սիրաշահելու յօժարակամութիւն ցոյց կուտար: Կը մերթէր Ազգային Ժողովին ընդունուած հրա-ժարականը. արդէն իր ձեռքով Պատրիարքին վզին կա-խած ըլլալով Օսմանիէի պատուանշանը, ա'լ զրամա-կան պարգեւն ու հոյակապ բնակարանի նուիրատուու-թիւնը իր բարեացակամութեանը արտայայտութիւնները կը հանդիսանային: Ու երբ կը բացուէր կաթողիկոսական

բնարարութեան թուականը, Ներսէս Պատրիարքը, բնկերակ-ցութեամբ ֆաղաքական Ժողովին առննապետ Մադաւա Սիմոն պէյի, Երւողի պալատը երթալով կը յայտա-բարձր թէ «կը հրաժարի կաթողիկոսական գահէն որ-«պէս զի չպարտաւորի Սուլթանին հպատակութենէն «հրաժարել. իր գերագոյն փառքը Սուլթանին հպատակն «ըլլալուն մէջ կը գտնէ. կաթողիկոսութիւնը կը գտնէ այդ «փառքին»:

Այս այցելութեան վրայ ուստական գետնան Պ. Նէլիսօֆ Սուլթանին յանձնեց ծրար մը պաշտօնա-զերու, որոնցմով Ներսէս Պատրիարք իր ժողովրդին համար շարունակ ուստական պաշտպանութիւնը հայցած էր ընդդէմ «բարձրորոտ թիւրք կառավարութեան», և այն «Սուլթանին որուն հպատակը միայն փառքերուն գերա-«տիւնը կը համարէր»:

Այդ յանձնումէն ընչ ետքը Դուր-պան—պայքումի տունին առթիւ Պատրիարքը շնորհաւ-րութեան երթալով Երւողը չընդունուեցաւ Սուլթա-նէն հետեւեալ զեկուցումով. «Ռուսաց գետնախառնը «զրկուած ինչ ինչ նամակներ կարգաւոր դրացած ըլլա-«լով ժամանակ չունիմ ընդունելու Հայոց Պատրիարքը»:

Այդ պահուն Պատրիարքին, նոյն իսկ իր բառերովը, «կոնակէն տար տար ջուր մը կարծես իջաւ»:

Օրթա-զեղ վերադարձաւ ջախջախուած. այդ զկարքը արագեց իր մահը:

Ներսէս պատրիարքին մահէն յետոյ, 1884—ին վեր-ջերը, Կ. Պալիս մէջ թրքախրական բազմաթիւնութեան բաւական զօրաւոր հոսանք մը երեւան եկաւ: Մեր ժա-մանակակից պատմութեան այդ էջը առ այժմ չ'անցելով մեր այս օրուան գծած շրջանակին մէջ՝ ուրիշ առթիւ կը վերապահենք ատոր վրայ խօսել: Այդ հոսանքին կ'ընդ-հարկը ուրիշ հոսանք մը, Յեղափոխական հոսանքը, որ թէ՛ Հայաստան և թէ՛ Պալիս նորահաս երիտասարդութեան մարմն ու սրտին մէջ գոյութիւն առնել սկսած էր տասը տարի և վեր: Ինքնօրէնութեամբ, հայ ժողովրդին զէն-բով, հայ ժողովրդին ձեռքովը հայ ժողովրդին վիճակը բարեկարգելու դադարաւոր, ա'լ Հաստատութեան բարձրացած, կը ստեղծէր յեղափոխական թուականը:

Քանի մը տարի յետոյ Կովկասի ուսանողներ հեա-զհեա՛ ժընկէլ հիմնեցին թերթեր, ջանալով օգտուել Թիւրքիայ հայերուն նոր գաղափարներէն, ոգևորուած սրտէն, սա տարբերութեամբ սակայն որ գուտ հայկա-կան խնդիրը խառնեցին շիթթեցին աշխարհաբաղաւ-ցիական, ընկերակարական խնդիրներու հետ: Մեր «Ժը-նկէլները» յօդուածին մէջ այդ նիւթերուն վրայ ըն-գարձակօրէն խօսած ըլլալով աւելորդ կը համարենք կրկին անոնց վերադառնալ: Ինչ որ ալ ըլլային սակայն այդ թերթերը, զուտ հայկական թէ աշխարհաբաղաւ-ցի ընկերակարական, իրենք ալ իրենց գաղափարներուն յաղթանակը կը յուսային Թիւրքիայ հայերուն գաւառած ճշմարտութենէն. «Ժողովրդին իրաւունքը ժողովրդին ձեռքովը»:

Ժընկէլները բացարձակօրէն յայտարարեցին թէ ոչինչ պէտք է յուսալ, ոչինչ պէտք է սպասել Եւ-րոպայէն: «Մենք թերթ ենք նրանց վերամագիլայի վե-րայ», ահա իրենց նշանաբանը զոր բարձրագոյն հոչա-կած են միշտ: Միայնակ զէմ առ զէմ գտնուել թիւրք իշխանութեան հետ ու յաղթել անոր, ահա գործունէ-ութեան գծուած ծրագիրը: Եւրոպան գոյութիւն չունի:

Եւ սակայն հիմա այդ ընկերակարական—աշխարհա-բաղաւորներ ու թերթերը և «պրոկլամացիաները ընչ մը ուշադիր կարդացողը կը տեսնէ անոնց մէջ յուսալա-րութեան մը մակերեսութիւնը: Հետեւեալ իրենց գտնաւ-ներուն:

—«Չարը շատ վատ է գուրդ գալիս» — Շատ ճիշդ, այդպէս է:

— «Գերմանիոյ կայսրը շատ չար է:» — Կ'ընդունինք, այո՛ շատ չար է:

— «Գիւլլոմացի շատ անխելճ է:» — Ո՞վ կը տա՝ րակուսի այդ ճշմարտութեան:

— «Եւրոպան անկարեկից է:» — Մեծագէտ իրաւունք ունիք:

— «Քրիստոնեայ ազգերը անդուլ չեն:» — Ո՞վ հակառակը կը պնդէ:

— Յինանցիները (սեղանաւորները) անբարոյական թշուառականներ են:» — Եւր բան մը չէ ըսածնիդ:

Եւ սակայն այս ամէնը ի՞նչ գործ ունի ձեզի հետ: Մի՛թէ Ձարին օգնութեանը, Վիլհելմ կայսեր բարութեանը, գիւլլոմացիներու խղճահարութեանը, Եւրոպայի կարեկցութեանը, քրիստոնեայ ազգերու վթուրթեանը, սեղանաւորներու բարոյականին սպաւիտիւթիւթը ուսմը կ'արձակէր:

Հայ ժողովրդին վիճակը բարեփոխելու համար եւ թէ մեր յայտը սէտք էր հանդէսնել Եւրոպայի բարեփոխական ու քրիստոնէական գաղափարներուն վրայ ինչպէս կը սիրէին յուսալ եւ կը յուսան մինչեւ հիւ մա հայ եկեղեցականները, հայ քաղաքացիները, հարկէ նաեւ ընդունել թէ արեւմտեւոր խաչը արեւ նազանգ ուսմը մը աւելի իրենց ազգի քրիստոնէական սրտերու վրայ, եւ թէ առանձինից վարերու մարտիրոս եկեղեցիի մը աշխարհ ներկայացուցիչները իրենց ասարակութիւնը, բազմաշարք ժողովրդին դատը աւելի պերճախօսութիւն կարող են պատշաճանել քրիստոնեայ աշխարհին աստիւ բան թէ հերարձակ բանի մը քրիստոսարդ ընկեր-վարականներ:

Քանի որ ժընէկցիները Հայ ազգին կացութեան բարեփոխութեան համար եւրոպական միջնաւորութիւնը անհրաժեշտ պայման կը համարեն, համառօտ մը քննենք թէ իրենց առաջնորդող մտածութիւնները եւ անոնց հետեւումը եզրով միջոցները կրնան նպաստել այդ նպատակին հասնելու յայտնուն:

— 〇 —

Բ.

«Հայկական դատին համար Եւրոպայի միջնաւորութիւնը պարտաւորիչ ընկեր հնարաւորութիւնը է. Պոլսոյ «եւրոպական շահերը վստահելու մէջ կը կայանայ»: Ահա այն քաղաքացիական մտածութիւնը որուն հետեւելով կը գործեն ժընէկի ամբաձիգները: Այս հաշիւը արդարեւ սխալ չէ, եւ արդիւնք կրնայ յուսալի ըլլալ, երկու պայմաններով սակայն. բաժնի զինաւ թէ ի՞նչ են այդ շահերը, եւ յաջողիլ գտնանք վստահել:

Պալիս եւրոպական շահերը ժընէկցիներուն ըմբռնումին համեմատ վստահելու երկու ցոյցեր աւելի ունեցան. 1896 Օգոստոս 14-26-ին Պանք Օթոմանի մէջ ամբաձգութեան գիտաւորութիւն մը, եւ այս օգոստոս 20-ին նման օրինակի պատիւ փորձ մը: Անցած տարի ամբաձիգներէն մէկը դիպուածով մնաւ, միւսները կատարեալ ապա-հովութեամբ փոխադրուեցան Եւրոպա ուր կ'ապրեն հանդիսաւ երկրորդ փորձը ընկեր կոչուող բաժնեկցաւ գեւրան մը չըրած: Ուրեմն ժընէկցիները երբ, մեր, ինչպէս վստահեցին եւրոպական շահերը: Իրաւ է որ անցած տարի, շուրջիւ այդ ամբաձգութեան գիտաւորութեան, Պոլսի 6,000 մարդ շարքուեցաւ, բերաւ հայեր տարադրուեցան, զրեթէ ամէնքը կործանեցան. այս անգամ ալ շատ հայեր բանտարկուեցան, շարքաւորեցան, շատեր ալ արտաքսուեցան. բայց այդ ամէնքը Հայ են, եւրոպացի չեն: Եւրոպացիի մը ընթեր անգամ չարունեցաւ. ոչ մէկը նիւթական ֆառ մը կրեց: ՀԱՅ ԺՈՂՈՎԱՐԴՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ ՎՏԱՆԴԵՐԸ ԶԻ ՆՇԱՆԱԿԵՐ ԵՒ ՌՈՊԱԿԱՆ ՇԱՀԵՐԸ ՎՏԱՆԴԵՐԸ: Այս ամենատարբերական ճշմարտութիւնը անգամ մը պէտք է ընդունել: Ամէն քաղաքականութիւն իր արդիւնքին կը գատուի. այս սկզբունքին համեմատ քննենք ժընէկցիներու քաղաքականութիւնն ալ կը տեսնենք թէ իրենց գործերը այս վստահաւոր եղան, բայց հայեւրուն, ո՛չ թէ եւրոպացիներուն, ինչ որ խնդրի ազատացը մը չէ:

Բայց եւթադրենք թէ ամբաձիգները օգոստոս 26-ին օլը հանած ըլլային Պանք Օթոմանի շէնքը, անոր վրա

տակներուն տակն ալ հարիւրի շափ եւրոպացի ծածկելով. նմանապէս եւթադրենք թէ օգոստոս 8-20-ին քանի մը եւրոպացի սպաննուէին Պանք Օթոմանը արձակելից պայմանցիկէն. դրամի եւ մոհերու կորուստը միթէ այնքան վստահած պիտի ըլլամ «եւրոպական շահերը» որ հայկական խնդրին համար միջնաւորութիւն մը անխուսափելի հարկ դառնար:

Պանք Օթոմանը սեղանաւորական հաստատութիւն մըն է, հինգ միլիոն սակի գրասաղարիւթ, մասնաւորապէս անգլիացի եւ ֆրանսացի դրամատիկներու մէկ գործը, առանց եւրոպական ընդհանուր քաղաքական շահերուն հետ ո՛ր է յարաբերութեան: Քիչ շատ նմանօրինակ ուրիշ հաստատութիւններ ալ չեն պնդիր Պոլսի, «Քրէտի Լիօնէ», «Քրէտի Ժէնէրալ», «Սօրիթէ Ժէնէրալ» են. են: Անոնք տմիկն ալ, ինչպէս նաեւ Պանք Օթոմանը, կրնան անանկութիւն հրատարակել, միթէ այդ պատճառաւ եւրոպական շահերը վստահած իր ըլլան ու եւրոպական միջնաւորութեան մը պէտք կը դադարէ:

Պանք Օթոմանը եւ անոր հետ թարքիոյ առեւտրական սեղանաւորական հրապարակը ստատիկապէս վստահուեցան 1893 սեպտեմբեր 18-30 ի ցոյցով: Պանք Օթոմանի բաժնիկները որոնք հարկերն հարկը վրայիցը ունենալով մէկտեղ գեւ շարունակ բարձրանալու ճամբուն մէջ կը գտնուէին, սեպտեմբեր 18-30 ի ցոյցին յետոյ սկսեալ զարտիչ ահազին անխուսափ. անգլիական 20 սակի նոց բաժնիկները ինկան 10 սակի: Փոստատուն տարւան այդ անստան հաստատութիւնը պարտաւորեցաւ վճարուեցաւ դադարում ընել, մինչեւ իր պանքտանեւրուն փոխաւորը անմիջապէս հատուցանելու անկարելիութեան մէջ գտնուելով, ինչ որ երբեք չէր պատահած՝ հաւատակ սեղանաւորական այնքան տաքնադներու, պատեւրազմական կացութիւններու: Պանք Օթոման կորսնցուց իր վարիքը, կորուստ աւելի ծանր բան դրամագլխի փռուցումը՝ սարսնեցան հրապարակին բոլոր սեղանաւորական հաստատութիւնները, առեւտրական տունները. կ'ստեղծէին պակսեցան մարտաւստան հասցիները: Օտմանեան թուրք թերթ հարկերին 30 կորսնցին. երկաթուղին 160 էն ինկաւ 100 ի, եւ ամեն մըն ալ մինչեւ 60 ի առանց գնող գրուներու. եւ սակայն այդ ահազին տաքնաւոր, որուն առաջին եւ ամենամեծ զոհը Պանք Օթոմանն էր, եւրոպական միջնաւորութիւն մը առաջ չըբաւ: Անկարելի էր որ ամբաձիգներու յաջողութիւնը սեպտեմբեր 18-30 ի տաքնաւորական ստատիկապէս ստեղծելու գործութիւնը սննդաւոր, ուրեմն ալ ինչ միջնաւորութիւն կրնային յուսալ այդ վիճած գործը սարքողները:

Այս ամբիւ ուշադրութեան արժանի է որ երբ սեպտեմբեր 18-30 ի ժողովրդային ցոյցը, առանց Պանք Օթոմանին վրայ տարձանով մը պարպելու, զայն կ'իտաւ կործան տապալեց, օգոստոս 14-26-ը եւս իսկ նշանաւորութեան արժանի անխուսափ մը խախտեց Պանքային բաժնիկները: Սեպտեմբեր 18-30-ը իր վեհաշուք հանկուտութեամբ ընդհանուր երկրին համար քաղաքական միայուն տաքնաւոր մը սպանաւորէր էր. ամէն տեղ եւ ամէն տան սեղանաւորութիւնն ու վստահականութիւնը ահաբեկած կը մնան այդ օրինակ սպանաւորէր, իսկ օգոստոս 14-26-ը նկատուեցաւ անհասական գիւլուածք, առանց ժողովրդին մէջ խոր արմատի: Երկրաշարժ մըն ալ կրնար ընել այն ինչ որ կը մտադրէին ամբաձիգները: Գիւլուածք չի կրնար ներգործել տեւական հաստատութիւններու գոյութեան վրայ:

Այսպէս ուրեմն Պոլսոյ սեղանաւորական, առեւտրական տաքնաւորները, անանկութիւնները անզօր են քաղաքականութեան քննադրելու վրայ ազդելու, վստահ թէ «եւրոպական շահերը» չեն վստահելու՝ պէտք է ուրեմն որոշաւ պէս զինաւ թէ ի՞նչ են եւրոպական շահերը, որպէս զի զանոնք տաքնաւորական վստահելու միջոցներն ալ խորհուրդներ դրամագլխին, ու եւրոպական միջնաւորութեամբ փրկուի հայ ազգը:

Եւ սակայն նոր բան մը չունենք յայտնելու. «Թիւրքիոյ մէջ եւրոպական շահերը» քաղաքականութիւնը ոչ ոքի համար գաղանիք մը կը պարունակէ:

Ռուսիա կը փափաքի տիրել Հայաստանի, Պարսկային ծոցին, Կ. Պոլսոյ, Տարսանէի, Պալքաններուն:

Այս ազադայ տիրապետութիւնը իր դարաւոր քաղաքական ծրագիրն է, որուն զործադրութեանը կը հետամնի անգաղաք: Ռուիշ պետութիւններ, բայց մասնաւորապէս Անգլիա եւ Աւստրիա, իրենց ազդային շահերուն մահարեր նկատած են Ռուսիոյ այդ քաղաքական ծրագիրը. Ռուսիոյ համար ալ կեանքի եւ մահու խնդիր մըն է եւրոպական ո՛ր է Լ պետութեան մը ձեռնարկութիւնը Վոսիտի, Տարսանէի, Պարսկային ծոցին, Պալքաններու վրայ: Այս կացութեան մէջ ամէն մէկ պետութիւն պատրաստ է միշտ երեսնը զոհել, իր դաւակները հարկեր հազարներով պատերազմին դաշին վրայ թողուլ քան թէ թողաւորել թարքիոյ հիմնական կացութեանը մէջ փոխափութիւն մը ի նպատակ ուրիշ պետութեան մը: Ռուսիոյ, Անգլիոյ, Աւստրիոյ այս փոխադարձ արամագլուրթիւնները աշխարհաւ ծանօթ ըլլալով կարելի է մտքէ անցընել թէ Կ. Պոլսոյ պաշտպանութեանը համար մարգու եւ դրամի զահագու-թիւններու պատրաստականութիւն ցոյց առող պետութիւնները ո՛ր է Լ կերպով հազարներ պիտի ընեն սեղանաւորական տան մը մէկ երկու միլիոն սակի կորուստը, կամ քանի մը խեղճեւոր մահը: Հակառակը մտաբերող հայ «յեղափոխականները», եթէ երբեք անկեղծ են իրենց մտածութիւններուն մէջ, տարակոյս չիկայ թէ ամենակատարեալ տիրացոյի մարդ օժտուած են: Ո՛չ, Պանք Օթոմանին, եւ Պոլսոյ բոլոր սեղանաւորական հաստատութիւններու փլուզումը եւրոպական շահերու փլուզում հետեւաւ բար եւրոպական քաղաքականութեան յեղաշրջում չի կրնար առաջ բերել:

Պոլսոյ մէջ եւրոպական շահերը վստահելու միջոցը յստակօրէն կը պատկերանայ ամենու աչքին առջեւ: Պոլսոյ տէրը ըլլանք եւ զայն Ռուսիոյ, կամ Անգլիոյ, կամ Աւստրիոյ շնորհելու իշխանութիւնը վայելենք. այն աւան ապահով կրնար ըլլալ թէ եւրոպական միջնաւորութիւն մը անխուսափելի կ'ըլլայ: Եւ կամ հաւանական է որ մէջերին համաձայնին Վոսիտը մեղի ձգելու, ինչպէս ձգած են թիւրքին: Միայն թէ կը կարծենք որ քանի մը ամբաձիգ, անոնք ալ անխուսափ խեղճութիւն, տիրեցրի ճակատադիւր յեղաշրջելու համար զուցէ անբաւական համարուին:

Եւրոպական միջնաւորութեան մը համար ուրիշ յայտն մըն ալ «հայաց արեւին հասումն է»: Այս յայտն մտին ալ Աւստրիոյ արտաքին գործերու նախարարը դիւանադիւտութեան տրամագլուրթիւնները ամբիւրեց հակիրճ բանաւ ձեւով մը.

— Շոտ կը մեղքնամ հայերը, բայց աւելի պիտի մեղքնամ աւստրիացիները որոնցմէ քանի մը հարկը հաւաք զինուոր կ'ուրուելու են որպէս զի հայերը փրկուին:

Երբ ամբաձգութիւնը Կ. Պոլսի փոխանակ եւրոպական շահերու հայկական շահերը կը վստահելու, անգլիս Եւրոպայ յի մէջ ալ մեր դատին զաւապելու ակարանալուն պատճառ կ'ըլլար: Եւրոպական մամուլը, հասարակաց զգացումին ու կարծիքին թարգման, առանց կարեւոր բացառութեան մը կը պիտարակէր ու կը դատապարտէր անխելանականութեան իրար կրող ցոյցեր որոնք անարժան են Ասիոյ մէջ բաւազարիթութեան եւ յառաջ գիւլութեան ներկայացուցիչը հոգաւոր ժողովրդի մը: Գիւլապէ Կ. Պոլսոյ մէջ իր աղաներուն մէջ իսկ կը պահէ իրեն արժանաւայելի վեհութիւն մը: Այս, այդ ժողովուրդը իր դատը պիտի շահէ, իր իրաւունքը ազգային ուժով բիրա ուժին զէմ պաշտպանելով, եւ ոչ զիշերաւորաց աւազակներու նըման դադաւագողի գաւազութիւններու միջոցաւ: Երբ «հայերը ճակատ առճակատ թիւրք լիւնանութեան» գէմ կ'ուրուելու «բող կ'ըլլան այն տան միայն մեր համախորհուն ու աւջակցութիւնը վայելելու իրաւունքը կրնան ստանալ» կը յայտարարէր օգոստոս 14-26-ին յաջորդ օրը, Անգլիոյ նախարարութեան բերան Սթանաւաւ:

Անգլիային մէջ երկու փորձ ցոյց կուտայ թէ ի՞նչ միջոցներով կրնանք հզօրապէս պաշտպանել ազգային դատը:

Սեպտեմբեր 18-30 ի ժողովրդային ցոյցը յեղափոխութեան բարոյական յաղթանակը եղաւ: Գրական օգուտներ պիտի բաղկենք, եթէ Տարսանէի Պահի փաշայի գէմ վիճած աղետաբեր փորձը վրայ հասած չըլլար: Եւրոպայի ու Ամերիկայի մամուլը միահաւառ ձայնով վերահանց այդ ցոյցին կարեւորութիւնը. խորհրդարանները

անով պահպանում, և մինչև հիմա իսկ երբ հայկական խնդիրը հիմնովին ուսումնասիրել և ուղղել միշտ գիտնում էր լայն սեպակներով 18-30 ի ցայցին, մասնին խառնում էր, կուսակցություններ, մասնատորմարմին մը վաղանցուկ, զիպուսական կարգավորվածներ ծնունդը չէր. ժողովրդին որակն բլրում, հայ ազգին միաշունչ, միահոգի, միաձայն պոփոխում էր, լրջախոհ բարձրագույնություն պայմանները իր մէջ պարունակելով մէկտեղ:

Գերազանցօրէն սերճախօս դաս մըն է Չէլիճեանի հեւրասական ինքնապաշտպանութիւնը որ բնականաբար աշխարհի հիացում և երանգացում պատճառելով և արտաքին միջամտութիւն մը պարտաւորել էր: Եւ եթէ կուսակցութեան նախագիւղ կեդրոնը հոգածու արտով և հեւրասական մտքով շարժել և աւելի երկարատեւ գիտնադրութեան մը տալիս զիւրութիւնները բնծայած բլրաք Չէլիճեանի, վստահօրէն կը յայտարարենք թէ պետութիւններու միջամտութիւնը շատ ու շատ աւելի նպաստաւոր պայմաններով պիտի օժտուի բաշտմանով լիւր: Ասով հանդերձ Չէլիճեան Յունաստանէն աւելի բարձրագոյն դասնունցում մասնին երկար գիտնադրելու ու իր վրայ հիացում հրաւիրելու փոխանակ կարեկցութեան:

Մեր գաղտնի յաջողութեանը համար եթէ Եւրոպայի միջամտութեան հարկը կը տեսնենք, գիտնադր շահիլ Եւրոպայի համակրանքը և մանաւանդ ակնածանքը: Ուստի զիպ քանակականութիւնը զուրկ եղողները գտնէ պէտք է իր բառաւորն փորձէն. օգտաւոր 14-26 և 8-24-ները մեղի Եւրոպայի աչքին հակադրելու ու արհամարհելի կ'ընեն. մեր քան տարւածն զոչնորութիւնները, համբարութիւնը ոչնչանալու մտանգին կ'ենթարկուին:

— Այլ դա՞նք ինչ կ'ազդէ բլրք. — Ահա Եւրոպային «Պրոլետարիաներու» արուած պատմութեանը: Բայց հայ ժողովուրդը պիտի նմանի ոչնչաբի: —

ԹԻՒՐԲ ԵՒ ՊԱՐՍԿԱԿԱՆ
ՍՍ. ՀՄԱՆ ԱԳԱԽԻՆ ԴԵՊՅԵՐԸ

Հայաստանի թիւրք և պարսկական սահմանադրութիւնը այս ամբի օգոստոսի սկիզբը հայկական և քրդական փախադարձ արշաւանքներ տեղի ունեցան: Ընդ առաջ թուրքները զեւ կը պահէին. այս եղանակով յարձակումներու վրայ որոշ դադար մը կ'ազդէր կարեւորապէս համար հաւանօրէն պիտի պարտաւորէր սպասել անգլիական «Կապույտ Գիւրք»-ի մը հրահրարականութեանը: Աս պէտք մտաւարապէս զիտցածնիս սա է թէ պարսկական սահմանադրութեան քանի մը հարիւր հայ մտած են թիւրքական սահմանադրութիւնը և օգտնութիւնները դարձել են. հաղածուելով Բիւրասերէն Հայերը քաշուել են տեղերնին: Վրէժնորդի Բիւրասերէն անկէ ետքը խուժած են Սալմաստի հարստ հայ գիւղերը ու Զարգուիշուր բլրած են քանի մը հարիւր դիւրաղ հայ: Այս գեղերուն տնթիւ Պարսկի կառավարութեան կողմէ Գրան տրուած ծանուցագիր մը կը յայտարարէ թէ պարսկական հողին վրայ քրդական արշաւանքը կատարուել է թիւրք իշխանութեան գիտութեամբը ու մանաւանդութեամբը, ստորի և Պարսկաստան փախարկութիւն կը պահանջէ:

Այս գիւղապետ արտահարները այնքան փառաբեր կը համարուին հայոց և նպատաւոր թիւրքական բարձրապետութեան որ «Թալմի» չի վարանիր բնգունելու թէ «ստատահանները մանր մանր գեղերը են զոր Գրան կը «չափազանցէ, Հայոց գաղտնի փախելու նպատակաւ:»

Եւրոպական մամուլը այդ արշաւանքին հետեւանքնէն լուծն վրայ ցաւելով մէկտեղ զայն չարախարակել է. Պարսկի օմրաձգութեան փորձին պէս: Բայց դաշտին մէջ զէնքով թշնամիին գեմ յարձակումը աղաւթութեան ետեւէն վաղող ժողովուրդի մը արդար իրաւունքն է, սպաստաւորութեան «միջադրային օրէնքը», եթէ կրնանք այսպէս ըսել:

Սահմանադրութիւն յարձակումին դատը բարձրակիւրթ աշխարհի առջեւ կրնայ սկզբունքով փրկուած համարուել, սակայն ժողովուրդ մըն ալ միայն արդար սկզբունքներու գաղափարութեամբ չէ որ կը փրկուի. անոնց իմաստան կամ յիմար, պատեհ կամ անպատեհ զործադրութիւնը կը վճռէ ազդերու կեանքը: Այդ արշաւանքը դատաւարաւորուած էր ազատութիւնը ըլլալ եթէ ոչ ամբողջ հայ ազգին գտնէ Վստորադրականի աղաւթութեան: Տխուր իրականացում

զոր նախատեսուել համար կը բաւէր անցեալին փորձը ու երկրին պայմաններուն և Հայոց սպասարկութեան վիճակին ընչ թէ շատ տեղեկութիւն: Յստակութիւնը բոլորովին չմիջադնած սարքի մը առջեւ պիտի պարզուէր աւրինաթոյր տեսարանը հարիւրաւոր, գուցէ հաղարար հայերու սրաճողող կոտորածին, ու ծովին ու բայց հայ գեղերու, գիւղաբնակներու, անխուսափելի հետեւանք այդ օրինակ շարժումը մը: Եւ այդ տալիս ազդեանքը աղաւթին բնգհանուր գաղտնի ոչ թէ միայն անօգուտ այլ և փառաւար:

Մեր առաջին յօդուածով այսօր կը պարզենք անիշխանականութեան կնիքը կրող ձեռնարկներէ հայկական գաղտնի կրած հարուածները. հիմա խօսինք թէ սկզբունքի կողմէ անմեղադրելի ո՛ր է շարժում ինչ պայմաններու մէջ կրնայ Հայ ազգին օգտակար ըլլալ:

* *

Թիւրքը օտարական է Հայաստան ուր խրիւի պատերազմին առաջ Գրան իշխանութիւնը և ոչ իսկ զեւ կանոնաւորապէս հաստատուած էր: Երկրին ընդիւր, աւրը Հայն ու Բիւրաս են որոնք դարձել ընթացքի մէջ, պատմութեան ստեղծած հանգամանքներով, մէկտեղ ապրած են առանց ցեղական կամ կրօնական խորին տառապանք: Աշխարհակալող Թիւրքը երկու ցեղն ալ հաւասարապէս ճնշել, աւելի կամ նուազ ծանրութեամբ. երկուքն ալ ջանաց տկարացել, իր իշխանութիւնը աղաւթով և տեւական ընկելու նպատակաւ:

Իր ծրարքին յաջողութեանը համար Գրան ուղեց ցեղային տառապանքն ստեղծել այդ երկու ազգերուն միջև: Երկրական փառաբերութիւնը Գրան փափաքներուն իրաւործումին անտախտական միջոցն էր: Թիւրք վարչութիւնը միեւ Բիւրասը Հայը դրապէս հարստահարելու. և որ որ այդ դրոյումը սեղանի կատարութեան հրահանգով չէր ըլլար, հան թիւրքական օրէնքին ու զէնքին պաշտպանութիւնը աղաւթութեամբ էր Հայը թալլալ կողպաւոր Բիւրասին: Բնականաբար Բիւրասը չափազանցօրէն կ'օգտուէր կառավարութեան քաշաւրանքին, սակայն Հայուն հարստահարելը կ'ըլլար ոչ թէ իր Բիւրաս այլ իր «մարդ»: Ուրիշին կողպաւորումը անաշխատանք ճոխանալու հակամիտութիւնը մարդկային սրտին բնածին տենչն է. ամէն մարդ հարստահարիչ կը ծնի. բաւական է որ հանգամանքները թոյլատրեն ու ինքն ալ բաւական ինքը կամ ուժ ունենայ, և կը կողպաւոր: Ո՛չ ապաքին «բաղաւթիւրթ» հաշուած աշխարհին մէջ հարստահարութիւնը հարստութեան հիմն ու խառնիւրդն է. տարօրինակ չէ ուրեմն Բիւրասին Հայուն վստակութիւնը ապրելու յօռաբա մտաւթիւնը: Ասոր փոխարէն Հայն ալ սկսաւ թշնամանալ Բիւրասին. Հայաստանին դուրս ալ ազգային զգացում մը զրգուելով, Բիւրասին գեմ ազգային պատերազմ հրահարակուցաւ, բայց խօսքի պատերազմ միայն: Հայ ազգը և է. Պարսկի Պարսկաբարձրը հետեւելով սխալ սեղանութեան մը իրենց ուժերը փոխանակ զործածելու ընդգեմ թիւրք վարչութեան որ զրգուելն ու պաշտպանն էր քրդական հարստահարութեան, ինկան Բիւրասերուն ետեւէն:

Թիւրք իշխանութիւնը աւելի հակում ունէր գեղի Բիւրասը զոր կրնայ գիւրաւ սիրաւահիլ, կատարեալ զործիք մը ընել ու անոր միջոցաւ զգալի հայկական տարրը որ, հակառակ ամէն հաւածանքի, իր նիւթական, բարոյական, մասաւրական ուժը օրէ օր դարձացնելով աղաւթային ակնրբու տէրը կը հանդիսանար:

— Մտաւորութիւն մէջ մենք ինչո՞ւ պահէր ենք այդ Բիւրասը, բոսծ էր Այլ փաշա: — Հայուն համար:

Այլ գծուած բարձրականութիւնը անոյթմաք առաջ կ'երթար և հետզհետէ աւելի ուժ կը գտնէր. Մուլման Համիտ կատարեալաբար զայն, Բիւրասերը իր հովանիին տակ առաւ, Հայերուն գեմ աւելի զրաւան կերպով զործելու համար կազմակերպելու զանոնք. Մուլման Համիտ Ալի փաշայի շարունակութիւնն է, և 1895-96 թ. զէնքերը նախապատրաստուած միջոցներու հետեւանքը:

* *

Այլ եղածը եղած էր սակայն, պիտի պատասխանուի. ստեղծուած էր կացութիւն մը սրմէ հարկ կը ազատիլ, ինչ որ ալ ըլլային անոր ծագումն և սկզբնապատճառը: Գաշնակից Բիւրասին ու Թիւրքին գեմ պաշտպանութիւնը զէնքէ միայն կրնայինք յուսալ. յեղափոխական մարմինն, որուն պաշտօնական սպայակոյտը ժընկէլ է, ազգին մաւտուցած մեծ ծառայութիւնը եղաւ այդ դադարաւոր Հայ ժողովրդին մարմին մէջ թափանցել տալով՝ անտականին զործնականի վերածել զայն:

Այս պատասխանին առաջին մասը կատարեալապէս շիտակ է. ոչ որ սկզբունքով կը հակառակ ինքնապաշտպանութեան համար զէնքի գիտնելու անհրաժեշտ պէտքին: Հայ ժողովրդին համար սակայն կեանքի և մահու կարեւորութիւնն ունեցող ինքիւրը ոչ թէ դադարաւորն ոչ մարտուժ և ան ինչ, այլ անոր գործողութիւնն է ինչ եղանակին մէջ կը կայանայ, և հո՞ն է որ երեսուն պիտի գայ տանտակ տարիներէ ի վեր կազմուած ու զործող յեղափոխական մարմին մը արժանիքը:

Ժընկէլեան զեւաւորները հայ ազգին մէջ պատրաստ դասն լայն այն տարրերը որոնցմէ կազմակերպելու յատկութիւններով օժտուած մարքերը պիտի կրնային ստեղծել յեղափոխական զօրեղ բանակ մը, որ եթէ ոչ յարձակութիւնը գտնէ ինքնապաշտպանութեան համար իր ամբար կաւ պատնէշ բարձրանալով թիւրք իշխանութեան գեմ, հայկական տնթածանքի մէջ պիտի պարփակէր նաեւ անոր զաշնակից Բիւրասը:

Հայ ազգը որ իր գոյութեան պահպանումին համար միայն խորամանկութեամբ չէ մարտաւոր այլ և դարձել ի վեր մարմնական ուժերով ալ կ'ուժ մղած է, բնականաբար կը ծնի կարիճ զաւակներ որոնք իրենց անձը յօռաւոր կամ կը զոհն ազգային պաշտպանի մը պաշտպանութեանը: Հայկական ամենին տեղի, իր թէ, թուրք մարմ համարուած միջաւայրն իսկ, Պարս, հայ անձնըւերները քաշութեան սրբան հանգեանքը պարզած են: Անոնք օրինակի համար միայն գերեզմանատան ինդիւրնէրը: Հայ ժողովուրդը 37 տարի առաջ Խորինէ-Գաբուի գերեզմանատան մէջ իր կուրծքը կը բանար սպարապետ Ռիզա փաշայի զինուորներուն, որոնց գեմ պատերազմելու կը վազէր, պարզապէս կրօնական դադարաւոր մը համար, թող չտալու համար որբողորական Միլիթէլամի մարմինը թաղուէ լուսաւորական գերեզմանատան մէջ: Ու ամէն առան որ Բիւրայի գերեզմանատան ինդիւրնէրը, Հայը զոհաբաւոր գիմեց այդ լքուած մուկաստանը, իր աքիւնովը իր հայերուն սոկորոտին պաշտպանելու համար: Ու անոնցմէ դուրս, ամէն առան որ ազգային կտիւ շեփորը կը հնչէ լեռան մը կատարը, կամ մայրաքաղաքին սիրտը, Հայը հեւ ի հեւ. հոն կը վազէ ամէն կողմէ: Ու կողմէս: Տարիներէ ի վեր բանակի մէջ մարդուած հայ երիտասարդութիւն մը ո՛չ տալքն բնածին քաշութեան կը միայնէ զինուորականի հաստատ քաշութիւններ: Ահա այն ուժերը, զոր ձեւերն առկ կը գտնէր Յեղափոխական մեծ կազմակերպութիւն մը ստեղծելու պաշտօնը ստանձնող սպայակոյտը:

Ու այդ պի՞ր բարոյապէս ալ պատրաստուած էր: Կէս դարէ ի վեր բանաստեղծ, քարոյիչ, պատմաբան, հրապարակադիր, ուսուցիչ, վկայատան, Մարմնական ու Խորիմեան, Եւրեանգեան ու Ալիշան, Պատականեան ու Պէշիմաշլեան, Բաֆիի ու Արծրանի մեծցուցած էին ազգային սիրտը, կազմուած հանրային ոգին, լարած ժողովուրդին միտքը:

Եւ քաղաքական հանգամանքները: Եւրոպա որ է. Պարսկի առումէն ի վեր անգլիական կ'երկնոր Թիւրքիոյ մէջ հայ ժողովուրդի մը զոյր թեանը, հիմա պաշտպանութեան գտնէ իրաւունք մը կը շնորհէր այդ անխաղի բրնտաններուն որոնց միջակի զէնքը սկսած էր շահազրգուել: Թիւրք իշխանութիւնը մեծապէս կը վախնար ու կը խրաշէր եւրոպական միջամտութիւն մը: Այս կացութիւնն ալ ուժ մը հայ ազգին համար:

Դրամը չնայուեցաւ. Կովկաս, Թիւրքիոյ, Պարսկաստանի, Եւրոպայի, Ամերիկայի հայութիւնը առատօրէն իր ստակը նուրբեց, զեւ շատ աւելին ալ տալու պատրաստակամութեամբ:

Ու յեղափոխական մարմինը բոլոր այս «նախնական նիւթերը» իր ակերուն մէջ թրծելով անոնցմէ պիտի ըստեղծէր Մարտն: Այդ մարմինն սպայակոյտը իր պաշտօնաթիւթովը Ժընկէլէն ազգապաշտպան կ'ապահովէր հայ ազգը հանգիստ պահել սիրտը: Հոր մարմինը իր լայնածաւալ յարաբերութիւններով, իր բարձրաստեան ճիւղերով

